

Tarp mikroistorijos, demografijos ir kaimotyros: Kražių ir Užvenčio parapijų gyvenvietės ir gyventojų namų ūkis XIX a. I pusėje

LAURYNAS GIEDRIMAS

Vilniaus universiteto Šiaulių akademija, P. Višinskio g. 8, 76352 Šiauliai

El. paštas laurgied25@gmail.com

Taikant P. Laslett namų ūkių klasifikaciją, straipsnyje atliekamas Kražių ir Užvenčio parapijų gyventojų namų ūkio ir gyvenviečių mikroistorinis, demografinis ir kaimotyrynis tyrimas. Siekiama išsiaiškinti, kaip koreliuoja namų ūkio dydis ir struktūra su gyvenvietės dydžiu ir ar tikrai Žemaitijoje vyravo sudėtinis namų ūkis. Remiantis Kražių ir Užvenčio RKB parapijiečių sąrašais ir vizitacijomis patvirtinama, kad gyvenvietės tipas darė įtaką namų ūkio dydžiui ir struktūrai, taip pat, jog branduolinis namų ūkis sudarė ženklų abiejų parapijų namų ūkių dalį.

Raktažodžiai: mikroistorija, istorinė demografija, kaimotyra, namų ūkis, Kražių parapija, Užvenčio parapija

IVADAS

Mikroistorija – istorijos mokslo istoriografinė mokykla, mikrolygmeniu tirianti įvairių visuomenės sluoksnių kasdienį gyvenimą, patirtis, mentalitetą, jausmus ir namų ūkį [13, 12]. Namų ūkio, kuris yra mažiausias ekonominis ir socialinis vienetas, tyrimus, anot J. Sarcevičienės, yra naudinga susieti su socialiniais-istoriniais mikrotyrimais, ir tai gali padėti atskleisti neatskiriamas jungtis tarp populiacijos ir šeimos [11, 451]. Namų ūkio, traktuotino kaip grupės žmonių, gyvenusių tam tikroje aplinkoje, tyrimai Vakarų istoriografijoje Johno Hajnlio ir Peterio Laslett dėka labiau pasuko demografinę kryptimi [12, 685–718]. J. Hajnalis sukūrė europinį santuokos modelį, pagal kurį senasis žemynas buvo padalytas Sankt Peterburgo–Triesto linija: į vakarus nuo jos vyravo vėlyva santuoka ir branduolinė šeima, o į rytus – ankstyva santuoka ir sudėtinė šeima. Kitas tuo pačiu metu gyvenęs mokslininkas – Peteris Laslett – papildė J. Hajnlio teoriją, išskirdamas penkis namų ūkio modelius (branduolinį, sudėtinį, šeimą-giminę, viengungių ir našlių namų ūkius). P. Laslett teigimu, Vakarų Europai buvo būdinga branduolinė šeima, kurią sudarė santuokiniais ryšiais susiję du asmenys ir jų vaikai, o rytinėje

dalyje – sudėtinė šeima, kurią sudarė dvi ir daugiau santuokiniais ryšiais susijusių porų kartu su jų vaikais. Įvairių Europos šalių mokslininkų teigimu, namų ūkio struktūra ir dydis gali būti nevienodas net toje pačioje valstybėje. Pavyzdžiui, tirdamas Vengrijos gyventojų namų ūkį Péteris Ōri pastebėjo, jog yra sudėtinga nubrėžti tikslią liniją, kuri atskirtų branduolinių šeimų ir sudėtinių šeimų regionus [6, 23]. Su P. Ōri turbūt sutiktų ir Tracy Dennison. Tirdama Rusijos gyventojų namų ūkį ji nustatė, jog Centriniam juodžemio regione (*Central Black Earth Region*, CBER), kur yra derlingi dirvožemiai ir palankus žemdirbystei klimatas, vyravo didesnės šeimos negu Centriniam pramonės regione (*Central Industrial Region*, CIR), kur šeimos buvo mažesnės [1, 456–465]. Atskiriems luomams priklausančių gyventojų namų ūkio dydis ir struktūra taip pat gali skirtis [3, 91–96]. Tačiau ar gali namų ūkio dydžiai ir struktūrai daryti įtaką konkreči gyvenamoji vieta, kurioje gyvena tam tikrą namų ūkį sudarantys asmenys? Į šį klausimą galima bandyti atsakyti socialinius-istorinius mikrotyrimus siejant su kaimotyra. Kaimotyros (*Rural Studies*) sąsajų su kitomis disciplinomis ir teorijomis perspektyvumą atskleidė vengrų geografas G. Mikle'ė. Tyrinėdamas dvarų gyvenviečių kaitą, jis integravo priklausomumo (*dependency*) ir pasaulio sistemų teorijas (*world systems theory*) bei prekariato konceptą (*concept of the precariat*) su kaimo restruktūrizavimu (*rural restructuring approach*). Tyrėjas atskleidė, jog dvarų gyvenvietės vystėsi šiek tiek kitokiu tempu ir modeliu nei kitos Vengrijos gyvenvietės [5, 105]. Tad tikėtina, jog gyvenvietės tipas darė įtaką namų ūkiui. Lietuvoje kaimotyra populiarina M. Purvinas, daug dėmesio skiriantis kaimų tinklo raidos tyrinėjimams [10, 10]. Pasak M. Purvino, bandant suvokti, kaip gyvenvietės tipas galėjo daryti įtaką gyventojų namų ūkiui, būtina išsąmoninti, jog kaimas yra ne tik „taškinis objektas“, bet ir tam tikras teritorinis darinys, kuriame labai svarbūs ir erdviniai aspektai [9, 17]. Šis tyrimas nepretenduoja būti tikru kaimotyriiniu tyrimu, nes apima ne tik kaimus, bet ir miestelius, be to, tokiam tyrimui trūksta patikimų kartografinių šaltinių, kurie, pasak M. Purvino, labai svarbūs [9, 18]. Tačiau namų ūkio dydžio bei tipo ir gyvenvietės santykio tyrimas leidžia ne tik mikroistoriškai pažvelgti į vietos bendruomenių gyvenimo ypatumus, bet ir sužinoti, kokie gyvenviečių tipai buvo paplitę tam tikru metu praeityje.

Tokio pobūdžio tyrimui patys svarbiausi šaltiniai yra parapijiečių sąrašai ir parapijų vizitacijos. Turimi 1844–1845 m. Kražių RKB parapijiečių [23] ir 1848 m. Užvenčio parapijiečių sąrašai [25] lemia tyrime plačiai aptariamų 1844–1845 m. ir 1848 m. laikotarpių pasirinkimą ir analizę. Parapijiečių sąrašai leidžia nustatyti namų ūkio struktūrą ir dydį. O 1821 [16] ir 1841 m. [23] Kražių ir 1820 [15], 1821 [18], 1827 [19], 1828 [20], 1839 m. [22] Užvenčio RKB vizitacijos yra būtinos siekiant identifikuoti ir patikslinti gyvenviečių tipus. Nors turimuose šaltiniuose gali pasitaikyti netikslumų ir trūkumų, jie papildo vieni kitus ir leidžia kritiškai įvertinti šaltinių analizės metu gautus duomenis.

Straipsnio tikslas – išsiaiškinti, kokią įtaką namų ūkiui gali daryti gyvenvietė ar jos dalis, kurioje gyvena tam tikrą namų ūkį sudarantys gyventojai. Siekiant užsibrėžto tikslo, būtina realizuoti šiuos uždavinius: 1) įrodyti, jog Kražių ir Užvenčio parapijos ribojosi; 2) nustatyti gyvenviečių tipus; 3) palyginti Kražių ir Užvenčio parapijų gyventojų namų ūkio ir gyvenamosios vietos santykį.

Įgyvendinant išsikeltą tikslą ir uždavinius, būtina pasitelkti šaltinių analizės, statistinį ir lyginamąjį metodus. Taikant šaltinių analizės metodą iš šaltinių gaunama reikiama informacija apdorojama statistiniu metodu. Statistinis metodas reikalingas duomenims susisteminti. Šiuo metodu nustatomas namų ūkių skaičius, pasiskirstymas modeliais, vidutinis namų ūkio dydis, gyvenviečių skaičius, gyvenviečių pasiskirstymas pagal tipus ir pan. Lyginamasis metodas leidžia nustatyti panašumus ir skirtumus duomenų, gautų ankstesniais metodais.

Analizei pasirinktos Kražių ir Užvenčio parapijos iš kitų Kauno gubernijos parapijų išsiskiria gausesne ir tinkamesne šaltinių baze, suteikiančia galimybę palyginti šias parapijas. Tiriant gyventojų namų ūkį yra paranku pasirinkti kurią nors parapiją, nes XIX a. I pusėje parapija buvo vienas svarbiausių administracinių vienetų vietos gyventojams.

Tyrimo chronologinės ribos yra XIX a. I pusė (1800–1850 m.), tačiau dėl turimų šaltinių išsamesnis tyrimas galimas tik trijų paskutinių dešimtmečių. Šio laikotarpio namų ūkio analizė gali padėti nustatyti, kaip XIX a. I pusėje vykę politiniai, socialiniai ir ekonominiai procesai paveikė gyventojų namų ūkį.

KRAŽIŲ IR UŽVENČIO PARAPIJŲ RIBOJIMOSI ĮRODYMAS

Kadangi straipsnyje analizuojamas Kražių ir Užvenčio parapijų gyventojų namų ūkis, būtina įrodyti, jog šios parapijos buvo gretimos. Ankstesnių tyrimų metu, tyrinėjant tik Užvenčio parapiją ir remiantis tik Užvenčio parapijos dokumentais, buvo manyta, jog Kražių ir Užvenčio parapijos nesiribojo, nes jas turėjo skirti Karklėnų filija [4, 14], nors 1845 m. Užvenčio RKB vizitacijoje buvo parašyta, kad Kražių ir Užvenčio parapijos ribojosi [24]. Tąkart minėtu šaltiniu suabejota todėl, kad jame buvo nurodyta, jog Kražių ir Užvenčio parapijų bendros ribos ilgis buvo net 24 varstų (1), be to, buvo remiamasi tik Užvenčio parapijos dokumentais. Tačiau išanalizavus Kražių RKB vizitacijas paaiškėjo, jog Kražių ir Užvenčio parapijos visgi ribojosi. Remiantis 1821 m. ir vėlesnėmis Kražių RKB vizitacijomis matyti, jog netoli Užvenčio parapijai priklausiusių Pabutkalnio, Vrubliauščiznos (dab. Gudai) ir Meškuičių kaimų buvo Kražių parapijai priklausę Žukauščiznos (dab. Žukaičiai) ir Pabūtkalnio kaimai (2) [16]. Tačiau riba, skirianti minėtus kaimus, tikrai negalėjo būti 24 varstų ilgio. Tokio ilgio ribos Užvenčio RKB vizitacijose greičiausiai buvo nurašytos nuo kokių nors XVIII a. vidurio vizitacijų, kai dar nebuvo nei Karklėnų filijos, nei Pašilės parapijos, kuriai aptariamuoju laikotarpiu priklausė minėtoji filija. D. Klajumienės teigimu, Karklėnuose jau 1766 m. stovėjo koplyčia arba nedidelė bažnytelė, kurios stogas buvo senas. Kadangi dokumente minimas senas stogas, D. Klajumienė padarė išvadą, jog minėta koplyčia ar bažnytelė buvo statyta dar XVIII a. I pusėje. Istorikė spėja, jog galbūt 1766 m. ta bažnytelė įgijo Kražių altarijos statusą [4, 12]. Pasak D. Klajumienės, 1791 m. Karklėnų bažnyčia vis dar vadinama altarija, o filija pirmą kartą pavadinama tik 1805 m. vizitacijos akte [4, 11]. Pašilės parapija, kuriai priklausė Karklėnų filija, buvo įkurta tik 1795 m., o iki tol buvo Kaltinėnų parapijos filija [4, 12]. Nė vienoje Užvenčio RKB vizitacijoje nebuvo parašyta, kad Užvenčio parapija ribojosi su Pašilės ar Kaltinėnų parapijomis. Net jeigu vizitacija buvo nurašyta netikslinant duomenų, vien su Kražių parapija pietuose ribotis neturėtų. Tačiau Užvenčio parapijos vakarinė kaimynė Pavandenės parapija su Pašilės parapija pietuose ribojosi. Pavandenės ir Pašilės parapijų riba buvo 14 varstų [17]. Panagrinėjus Pavandenės parapijos pietinę ribą paaiškėjo, kad Užvenčio ir Pašilės parapijos nesiribojo. Pietinė Pavandenės ir Pašilės parapijų riba turėtų būti vedama palei Pavandenės parapijai XIX a. I pusėje priklausiusius Burbiškių (dab. Didieji Burbiškiai), Užgirių, Labūnavos ir Užkalnių kaimus [21]. Iš tiesų, būtent Pavandenės parapijos Užkalnių kaimas (piečiausias Pavandenės parapijos kaimas) turbūt buvo tas kaimas, kur susikirto net keturių parapijų ribos. Nuo šio Pavandenės parapijai priklausiusio kaimo į šiaurės vakarus plytėjo Pavandenės parapija, į pietvakarius – Pašilės parapija, į šiaurės rytus – Užvenčio parapija, o į pietryčius – Kražių parapija.

(1) Varstas = 1,0688 km ($24 \times 1,0688 = 25,0688$) \approx 25,07 km.

(2) Pagal šiuolaikinius žemėlapius, kaimas, priklausęs Užvenčio parapijoje, vadinamas Pabutkalniu, o priklausęs Kražių parapijai – Pabūtkalniu.

Būtent Užkalniai kartu su Labūnava, abu priklausę Pavandenės parapijai, skyrė Užvenčio parapiją nuo Pašilės parapijos. Pavandenės ir Kražių parapijos iš esmės nesiribojo, nes jas skyrė nedidelė sritis be kaimų, kuri nuo Užkalnių kaimo tęsėsi į pietryčius link Kražių parapijos. Tačiau tai dar nepaaiškina, kodėl 1845 m. Užvenčio RKB vizitacijoje buvo nurodyta tokia ilga Kražių ir Užvenčio parapijų riba. Į šį klausimą galėtų padėti atsakyti Vaiguvos parapijos istorija. Vaiguvos parapiją, kaip ir Pašilės parapiją, derėtų laikyti nesena parapija. Atrodo, Vaiguvos parapija netgi įkurta panašiai, kaip ir Pašilės parapija. Istoriko M. Paknio teigimu, dar XVI a. Vaiguvos žemės užrašytos atskirai Kražių altarijai. 1748 m. Vaiguva jau minima kaip Kražių parapijos filija, o 1776 m. įkuriamą Vaiguvos parapiją [7, 281]. Kadangi Vaiguva anksčiau buvo Kražių filija, tai, matyt, visos XVIII a. Kražių ir Užvenčio parapijų ribos ilgis ir buvo 24 varstai. Vėliau, įkūrus Vaiguvos parapiją, buvo nustatytas Vaiguvos ir Užvenčio parapijų ribų ilgis, tačiau niekas nenustatė Kražių ir Užvenčio parapijų ribos ilgio. Jeigu Vaiguvos ir Užvenčio parapijų ribų ilgis buvo 13 varstų, tai tikėtina, kad Kražių ir Užvenčio ribos ilgis turėtų būti 11 varstų ($24 - 13 = 11$). Ir nors Kražių ir Užvenčio parapijų ribojimąsi pavyko pagrįsti, ribos ilgis dar kelia klausimų (ar tikrai ribos ilgis galėjo būti 11 varstų, jei ribojosi vos kelių kaimų žemės?). Turbūt situacija būtų buvusi kitokia, o ankstesniuose tyrimuose taikyta logika būtų buvusi teisinga, jei tokie Kražių parapijos kaimai, kaip Daukintiškė ar Pagiai, būtų buvę priskirti Karklėnų filijai, kuri šioms vietovėms buvo arčiau nei Kražiai. Visgi ne artumas, o gyvenimas prie Kražių–Užvenčio kelio tikriausiai nulėmė, jog šių kaimų gyventojai vyko melstis ne į arčiau esančią Karklėnų bažnyčią, bet į tolimesnę bažnyčią Kražiuose.

KRAŽIŲ IR UŽVENČIO PARAPIJŲ GYVENVIEČIŲ DYDIS IR TIPAI

Būdamos kaimyninėmis, Kražių ir Užvenčio parapijos ir skyrėsi, ir turėjo panašumų. XIX a. I pusėje Kražių ir Užvenčio parapijose dominavo nedidelį gyventojų skaičių turinčios gyvenvietės. Gyvenviečių dydžio santykiui ištirti visos Kražių ir Užvenčio parapijų gyvenvietės pagal dydį buvo sugrupuotos į 6 grupes. Gyvenvietės yra grupuojamos remiantis K. Gukovskio statistiniais tyrimais [8, 14], tačiau atsižvelgiant į Kražių ir Užvenčio parapijų gyvenviečių dydį, pastarosios sugrupuotos kiek kitaip. Pirmajai grupei buvo priskirtos gyvenvietės, turinčios 1–19 gyventojų, antrai grupei – 20–49, trečiai grupei – 50–99, ketvirtai grupei – 100–149, penktai grupei – 150–199, šeštai grupei buvo priskirtos visos gyvenvietės, kuriose gyveno per 200 gyventojų. Paaiškėjo, jog Kražių parapijoje 1821 m. daugiausia buvo antro tipo gyvenviečių, 1841 m. vyravo tiek antro, tiek pirmo tipo gyvenvietės, o 1844–1845 m. – pirmo tipo gyvenvietės. Vadinasi, XIX a. I pusės kalvotas Kražių parapijos kraštovaizdis buvo nuklotas labai nedidelėmis gyvenvietėmis, turinčiomis mažiau nei 50 gyventojų. Tarp tokių mažų gyvenviečių išpūdingai turėjo atrodyti Kražių miestas, kuriame 1841 m. gyveno net 600 katalikų. Žinant, jog tuo metu Kražiuose taip pat gyveno daug žydų, galima drąsiai teigti, jog XIX a. I pusėje Kražiuose buvo daugiau gyventojų, negu kad yra dabar. Lyginant su kitomis parapijos gyvenvietėmis, Kražiai buvo tokia didelė gyvenvietė, kad net kitos gana didelės parapijos gyvenvietės turėjo atrodyti labai smulkios. Apskritai, Kražių parapijoje per šimtą gyventojų turinčių gyvenviečių buvo vos penkios, įskaičiuojant ir pačius Kražius, o pagal 1844–1845 m. sąrašą parapijoje vos trys gyvenvietės turėjo daugiau kaip šimtą gyventojų.

Užvenčio parapijos kraštovaizdis buvo kitoks. Šioje parapijoje nebuvo vienos didelės dominuojančios gyvenvietės. Nors daugelis Užvenčio parapijos gyvenviečių buvo smulkios, tačiau jos buvo stambesnės už Kražius, nes 1820–1821 m. daugiausia buvo gyvenviečių, turinčių

20–49 gyventojų. Apie 1827 m. parapijoje, atrodo, įvyko lūžis, nes nuo šių metų iki pat 1842 m. daugiausia buvo trečio tipo gyvenviečių, kuriose gyveno 50–99 gyventojų, tačiau buvo daug ir antro tipo gyvenviečių, o 1848 m. antro tipo gyvenviečių buvo viena daugiau negu pirmo tipo gyvenviečių. Užvenčio parapijoje taip pat buvo daugiau gyvenviečių, turinčių šimtą ir daugiau gyventojų. Visą laikotarpį tokių gyvenviečių buvo 6, o 1848 m. – jau 7. Gali būti, jog gyvenviečių dydžio skirtumus nulėmė nevienoda Kražių ir Užvenčio parapijų geografija. Dar ankstesnių tyrimų metu buvo pastebėta, jog smulkios Užvenčio parapijos gyvenvietės telkėsi vakarinėje parapijos dalyje, kuri buvo kalvota [3, 34, 35]. Kadangi iš esmės visa Kražių parapija yra kalvota, galima numanyti, jog parapijos gyvenvietės buvo smulkios.

Išanalizavus minėtas vizitacijas ir parapijiečių sąrašus paaiškėjo, jog visas gyvenvietes į keletą tipų galima suskirstyti ne tik pagal gyventojų skaičių, bet ir pagal gyvenviečių tipus. Aptariamuoju laikotarpiu Kražių ir Užvenčio parapijose egzistavo šie gyvenviečių tipai: miestas (*miasto*), miestelis (*miasteczko*, *мъстечко*), dvaras (*dwór*, *majątek*, *имъние*), palivarkas (*folwark*, *фольварк*), bajorkaimis arba akalica (*okolica*, *околиця*), kaimas (*wieś*, *деревня*), užusienis (*zaścianek*, *застенок*) ir apyrubė (*obręb*, *обруб*). Neretai vieną kurią nors gyvenvietę gana sudėtinga priskirti kuriam nors tipui, nes lyginant vizitacijas paaiškėja, jog ne visos gyvenviečių struktūrinės dalys būdavo surašomos, o kartais skiriasi nurodomas gyvenvietės tipas. Pavyzdžiui, 1820 m. Užvenčio RKB vizitacijoje nėra minimas Spyglių dvaras, bet yra Spyglių kaimas, nors dar 1802 m. šį dvarą iš Tulūz-Lotreko nusipirko Leopoldas Smigelskis [14], tad dvaras 1820 m. tikrai buvo ir yra minimas vėlesnėse vizitacijose. O Kražių parapijos Plumpių dvaras visose vizitacijose vadinamas dvaru, išskyrus 1841 m. vizitaciją, kur Plumpiai yra vadinami palivarku, nors 1844–1845 m. parapijiečių sąrašė Plumpiai vėl vadinami dvaru. Šaltinių spragomis ir netikslumais greičiausiai galima paaiškinti ir tai, jog Kražių parapijoje gana staigiai išaugo gyvenviečių skaičius, nors labai tikėtina, kad smulkūs užusieniai ir apyrubės ankstesniuose dokumentuose paprasčiausiai nebūdavo surašomos (žr. 1 ir 2 lenteles).

1 lentelė. Kražių parapijos gyvenviečių pasiskirstymas pagal tipus

Kražių parapija			
	1821 m.	1841 m.	1844–1845 m.
Apyrubė		7	5
Bajorkaimis	6	5	9
Dvaras	8	11	19
Kaimas	56	78	63
Miestas	1	1	
Miestelis	1	1	2
Palivarkas	2	14	9
Užusienis			
Be tipo			26
Iš viso	74	117	132

Lentelė sudaryta pagal 1821 ir 1841 m. Kražių RKB vizitacijas ir 1844–1845 m. Kražių RKB parapijiečių sąrašą.

2 lentelė. Užvenčio parapijos gyvenviečių pasiskirstymas pagal tipus

Užvenčio parapija						
	1820 m.	1821 m.	1827 m.	1828 m.	1839 m.	1848 m.
Apyrubė						8
Bajorkaimis			1	1	1	1
Dvaras	1	10	6	5	6	7
Kaimas	55	54	44	45	43	39
Miestas				1	1	1
Miestelis	2	2	2	1	1	1
Palivarkas			5	6	6	7
Užsienis						4
Be tipo						2
Iš viso	58	66	58	59	58	70

Lentelė sudaryta pagal 1820, 1821, 1827, 1828, 1839 m. Užvenčio RKB vizitacijas ir 1848 m. Užvenčio RKB parapijiečių sąrašą.

NAMŲ ŪKIO IR GYVENVIETĖS RYŠYS

Kražių parapija namų ūkių skaičiumi buvo didesnė už Užvenčio parapiją. Pagal 1844–1845 m. parapijiečių sąrašą Kražių parapijoje buvo 544 namų ūkiai, o Užvenčio parapijoje 1848 m. buvo 345 namų ūkiai. Išanalizavus 1844–1845 m. Kražių RKB ir 1848 m. Užvenčio RKB parapijiečių sąrašus, išryškėjo namų ūkio dydžio bei tipo ir gyvenvietės ryšys. Nuo bendro gautų rezultatų vidurkio labai skiriasi miestelių gyventojų namų ūkis. Tiek Pakražantėje, tiek Kolainiuose vyravo sudėtinis namų ūkis. Abiejuose miesteliuose branduolinių namų ūkių buvo labai nedaug. Kolainiai nuo Pakražančio skyrėsi tik tuo, jog Kolainiuose gana nemažai buvo našlių ir viengungių namų ūkių. Pagal namų ūkio tipų pasiskirstymą Kražiai ir Užventis buvo panašūs, tačiau, skirtingai nei Kolainiuose ir Pakražantėje, šiose gyvenvietėse daugiausia buvo branduolinių namų ūkių. Kražiai ir Užventis labai skyrėsi vidutiniu namų ūkio dydžiu: vidutinis Kražių gyventojų namų ūkis aptariamuoju laikotarpiu siekė 6,4 asmens, o Užvenčio – net 10,6. Lyginant šių gyvenviečių namų ūkio struktūrą matyti, jog Kražiuose vyravo nedideli namų ūkiai, o Užventyje – dideli, greičiausiai anksčiau buvę sudėtiniai arba sudėtiniais ketinantys tapti namų ūkiai. Labai tikėtina, jog Kražių gyventojų vidutinis namų ūkio dydis buvo nedidelis todėl, jog ten gyveno daug amatininkų ir pirklių, kuriems nereikėjo samdyti žmonių žemei apdirbti. Jei tai tiesa, tuomet Kražius galima laikyti miestu, o Kražių gyventojų namų ūkio rodiklius – miestiečių namų ūkio ypatybe. Nors Užventis ir turi panašumo į Kražius, tačiau bent pagal namų ūkio rodiklius Užvenčio gyventojai greičiausiai buvo artimesni Pakražančio ir Kolainių gyventojams. Pagal namų ūkio rodiklius miestai ir miesteliai tikrai skyrėsi nuo kitų tipų gyvenviečių (žr. 3 ir 4 lenteles).

3 lentelė. Kražių parapijos gyventojų vidutinis namų ūkio dydis ir tipas pagal gyvenviečių tipus

Kražių parapija 1844–1845 m.							
	Vid. namų ūkio dydis	Branduolinis namų ūkis	Sudėtinis namų ūkis	Našlių namų ūkis	Viengungių namų ūkis	Šeimaginginė	Iš viso
Apyrubė	8,5	4 (67 proc.)	0 (0 proc.)	1 (17 proc.)	1 (17 proc.)	0 (0 proc.)	6
Bajorkaimis	7,8	38 (68 proc.)	8 (14 proc.)	3 (5 proc.)	7 (13 proc.)	0 (0 proc.)	56
Dvaras	11,6	14 (56 proc.)	1 (4 proc.)	1 (4 proc.)	9 (36 proc.)	0 (0 proc.)	25
Kaimas	7,4	199 (63 proc.)	84 (27 proc.)	11 (3 proc.)	19 (6 proc.)	2 (0,6 proc.)	315
Kražiai	6,4	42 (54 proc.)	16 (21 proc.)	9 (12 proc.)	11 (14 proc.)	0 (0 proc.)	78
Pakražantis	8,4	2 (25 proc.)	6 (75 proc.)	0 (0 proc.)	0 (0 proc.)	0 (0 proc.)	8
Palivarkas	9,7	2 (23 proc.)	1 (12 proc.)	2 (23 proc.)	4 (45 proc.)	0 (0 proc.)	9
Užusienis	0	0 (0 proc.)	0 (0 proc.)	0 (0 proc.)	0 (0 proc.)	0 (0 proc.)	0
Tipas nenustatytas	7	30 (64 proc.)	9 (19 proc.)	1 (2 proc.)	7 (15 proc.)	0 (0 proc.)	47
Iš viso	7,5	331 (61 proc.)	125 (23 proc.)	28 (5 proc.)	58 (16 proc.)	2 (0,4 proc.)	544

Lentelė sudaryta pagal 1844–1845 m. Kražių RKB parapijiečių sąrašo analizę.

Pastaba: apskaičiavimuose tikėtina vieno namų ūkio paklaida.

Nuo kitų tipų gyvenviečių gyventojų namų ūkio taip pat labai skyrėsi dvarų ir palivarkų gyventojų namų ūkis. Didžiąją dalį dvarų ir palivarkų namų ūkių sudarė viengungių namų ūkiai. Ši tendencija buvo ypač ryški Užvenčio parapijoje, kur beveik visi dvarų namų ūkiai priskirtini viengungių namų ūkio tipui. Tarp Kražių parapijos dvarų namų ūkių vyravo branduolinis namų ūkio tipas. Taip galėjo būti todėl, kad Kražių parapijos dvarų savininkai dažniau gyveno dvare negu Užvenčio parapijos dvarų savininkai, o dvarų valdytojai dažniausiai būdavo viengungiai. Įtakos galėjo turėti ir tai, kad tuo metu, kada buvo sudaryti analizuojami parapijiečių sąrašai, dvarininkai buvo viengungiai. Pavyzdžiui, Želvių dvaro valdytojas Leopoldas Bondzkevičius 1848 m. dvare gyveno su savo mama Anele, o Kentrlių dvaro savininkas Engelbertas Andrijauskas – su seserimi Julija [25]. Tiek Kražių, tiek Užvenčio parapijose dvarų namų ūkiai buvo labai dideli. Kražių parapijoje pats didžiausias buvo Plūščių dvaro šeiminingo, Raseinių apskrities bajorų ir kavalerijos vadovo Adolfo Pšeciševskio namų ūkis. Nors jo šeimą sudarė tik 6 asmenys (A. Pšeciševskis, jo žmona Elvyra, dukra Adolfinė ir turbūt giminaičiai Juozapas, Jonas ir Baltramiejus Pšeciševskiai), tačiau jų dvare tarnavo net 34 asmenys, todėl visą Plūščių dvaro namų ūkį sudarė net 40 asmenų [23, 146, 146v.].

4 lentelė. Užvenčio parapijos gyventojų vidutinis namų ūkio dydis ir tipas pagal gyvenviečių tipus

Užvenčio parapija 1848 m.							
	Vid. namų ūkio dydis	Branduolinis namų ūkis	Sudėtinis namų ūkis	Našlių namų ūkis	Vien-gungių namų ūkis	Šeima-giminė	Iš viso
Apyrubė	9,9	11 (69 proc.)	3 (19 proc.)	0 (0 proc.)	2 (13 proc.)	0 (0 proc.)	16
Bajorkaimis	7,5	4 (67 proc.)	1 (17 proc.)	1 (17 proc.)	0 (0 proc.)	0 (0 proc.)	6
Dvaras	12,4	1 (13 proc.)	0 (0 proc.)	0 (0 proc.)	7 (88 proc.)	0 (0 proc.)	8
Kaimas	9,5	170 (66 proc.)	64 (25 proc.)	8 (3 proc.)	13 (5 proc.)	2 (0,7 proc.)	257
Užventis	10,6	16 (59 proc.)	10 (37 proc.)	0 (0 proc.)	1 (4 proc.)	0 (0 proc.)	27
Kolainiai	8,3	1 (8 proc.)	5 (42 proc.)	3 (25 proc.)	3 (25 proc.)	0 (0 proc.)	12
Palivarkas	9,9	2 (29 proc.)	0 (0 proc.)	0 (0 proc.)	5 (71 proc.)	0 (0 proc.)	7
Užsienis	8,9	5 (56 proc.)	3 (33 proc.)	0 (0 proc.)	1 (11 proc.)	0 (0 proc.)	9
Tipas nenustatytas	8	3 (100 proc.)	0 (0 proc.)	0 (0 proc.)	0 (0 proc.)	0 (0 proc.)	3
Iš viso	9,6	213 (62 proc.)	86 (25 proc.)	12 (3 proc.)	32 (9 proc.)	2 (0,5 proc.)	345

Lentelė sudaryta pagal 1848 m. Kražių RKB parapijiečių sąrašo analizę.

Pastaba: apskaičiavimuose tikėtina vieno namų ūkio paklaida.

Visų kitų tipų gyvenviečių, tiek Kražių, tiek Užvenčio parapijoje, gyventojų namų ūkis buvo panašus. Gana didelis namų ūkis buvo gyventojų, gyvenusių apyrubėse, šiek tiek mažesnis – bajorkaimiuose. Ypač išsiskyrė kaimų gyventojų namų ūkis. Kražių parapijos kaimų vidutinis namų ūkis siekė 7,4, o Užvenčio parapijos kaimų – 9,5. Tiek apyrubėse, tiek bajorkaimiuose, tiek kaimuose, tiek užsusienuose daugiausia buvo branduolinių namų ūkių, ir apskritai – Kražių ir Užvenčio parapijose vyravo branduolinis namų ūkis. Apibendrinant galima teigti, jog gyvenvietės tipas darė įtaką namų ūkio dydžiui ir struktūrai.

IŠVADOS

1. Kražių ir Užvenčio parapijos buvo gretimos parapijos, nes gyvenviečių, esančių netoli Kražių–Užvenčio kelio, gyventojai, įkūrus Karklėnų filiją, matyt, nusprendė priklausyti Kražių parapijai, o ne Karklėnų filijai, kuri toms gyvenvietėms buvo arčiau. Nors pavyko įrodyti, kad Kražių ir Užvenčio parapijos ribojosi, jų ribos ilgis – 11 varstų – vis dar kelia abejonių.

2. Kražių ir Užvenčio parapijos buvo Žemaitijoje. Kražių parapijoje vyravo labai smulkios gyvenvietės, kurių viena – Kražių miestas (miestelis) – buvo labai didelė. Užvenčio parapijoje vienos didelės dominuojančios gyvenvietės nebuvo, joje būta stambesnių ir smulkesnių gyvenviečių. Pagal gyvenviečių įvardijimą šaltiniuose buvo išskirti miesto, miestelio, apyrbės, bajorkaimio, kaimo, užsienio, dvaro ir palivarko gyvenviečių tipai.

3. Gyvenvietės tipas darė įtaką toje gyvenvietėje esančių namų ūkių tipui ir dydžiui. Tarp miestelių namų ūkių sudėtinis namų ūkio tipas buvo dažniausias, tačiau parapijų centruose Kražiuose ir Užventyje dažnesnis buvo branduolinis namų ūkis. Visų kitų tipų gyvenvietėse, išskyrus palivarkus ir Užvenčio parapijos dvarus, taip pat vyravo branduolinis namų ūkis. Palivarkuose ir Užvenčio parapijos dvaruose dažniausias buvo viengungių namų ūkis. Trumpai tariant, tiek Kražių, tiek Užvenčio parapijose branduolinis namų ūkis buvo dažniausias, todėl P. Laslett teorija ne visiškai atitinka buvusią realią demografinę situaciją.

Gauta 2021 01 10
Priimta 2021 02 05

Šaltiniai ir literatūra

- [1] DENNISON, Tracy. Household formation, institutions, and economic development: Evidence from imperial Russia. *The History of the Family*, 2012, Nr. 8, p. 456–465.
- [2] GIEDRIMAS, Laurynas. Užvenčio parapijos bajorų ir valstiečių namų ūkis 1836–1861 metais. *Lituanistica*, 2020, t. 66, Nr. 1(119), p. 12–21.
- [3] GIEDRIMAS, Laurynas. *Užvenčio parapijiečiai 1836–1861 metais: kas jie ir kaip jie gyveno?* Šiauliai: Šiaulių spaustuvė, 2020. 155 p.
- [4] KLAJUMIENĖ, Dalia. Karklėnų Šv. apaštalo Baltramiejaus bažnyčia. *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*. Vilnius: VDA leidykla, 2008, p. 11–23.
- [5] MIKLE, György. Long-term transformation of Hungarian manors: the relevance of the rural restructuring approach and the concept of the precariat. *Journal of Rural Studies*, 2020, Nr. 77, p. 105–112.
- [6] ŐRI, Peter. Long-term demographic change and local socio-cultural patterns: marriages and household structure in 18–20th century Hungary. *Przeszłość Demograficzna Polski*, 2015, Nr. 3, p. 7–37.
- [7] PAKNYŠ, Mindaugas. Vaiguvo Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia. *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*. Vilnius: VDA leidykla, 2008, p. 281–289.
- [8] PRASCEVIČIŪTĖ, Laura; TRIMONIENĖ, Rita Regina. *Senosios Radviliškio rajono kaimų kapiinės*. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2018. 681 p.
- [9] PURVINAS, Martynas. Daujėnų valsčiaus kaimų tinklas ir jo raida XIX–XX a. *Žiemgala*, 2018, Nr. 2, p. 17–30, 71.
- [10] PURVINAS, Martynas. Žiemgalos senųjų kaimų tinklo tyrimo problemos. *Žiemgala*, 2017, Nr. 2, p. 10–15.
- [11] SARCEVIČIENĖ, Jolita. Krikštas – tai ne gimimas, o laidotuvės – tai ne mirtis: parapijų metrikų knygos istorinės demografijos ir šeimos tyrimų kontekste. *Ministri historiae: pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose*. Sudarytojai Z. Kiaupa, J. Sarcevičienė. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 451–471.
- [12] SARCEVIČIENĖ, Jolita. Valstiečių šeimos struktūra Europos istoriografijoje. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis*. Mokslinių straipsnių rinkinys. Skiriama profesorės J. Kiaupienės 65-mečiui. Sud. R. Šmigelskytė-Stukienė. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012, p. 685–718.

- [13] TRIMONIENĖ, Rita Regina. *Mikroistorija*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008.
- [14] 1802 m. grafo Tulūz-Lotreko Spyglių dvaro pardavimo Smigelskiui aktas. *LVIA*, f. 1282, ap. 1, b. 8989.
- [15] 1820 m. Užvenčio RKB vizitacija. *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 223.
- [16] 1821 m. Kražių RKB vizitacija. *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 225.
- [17] 1821 m. Pavandenės RKB vizitacija. *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 227.
- [18] 1821 m. Užvenčio RKB vizitacija. *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 227.
- [19] 1827 m. Užvenčio RKB vizitacija. *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 231.
- [20] 1828 m. Užvenčio RKB vizitacija. *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 235.
- [21] 1828 m. Pavandenės RKB vizitacija. *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 235.
- [22] 1839 m. Užvenčio RKB vizitacija. *LVIA*, f. 669, ap. 2, b. 249.
- [23] 1844–1845 m. Kražių RKB parapijiečių sąrašas. *LVIA*, f. 605, ap. 8, b. 51.
- [24] 1845 m. Užvenčio RKB vizitacija. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*, f. 25-320, l. 2.
- [25] 1848 m. Užvenčio RKB parapijiečių sąrašas. *Užvenčio bažnyčios archyvas (UBA)*. Lapai nenumuoti.

LAURYNAS GIEDRIMAS

Between Microhistory, Demography, and Rural Studies: The Settlements and Household of the Inhabitants of Kražiai and Užventis Parishes in the First Half of the Nineteenth Century

Summary

The article deals with the relation between the settlement and household of inhabitants in the first half of the nineteenth century in Kražiai and Užventis parishes, Samogitia. In the middle of the twentieth century, John Hajnal and Peter Laslett started researching the history of resident households. The researchers formulated theoretical and methodological basics for household analysis and encouraged other history researchers and demographers to undertake similar studies. Researchers who analysed households in Central and Eastern Europe refuted or corrected numerous statements by John Hajnal and Peter Laslett. They found that the most common household in Central and Eastern Europe was the nuclear household, although in many cases it was possible to find extended households. However, there is no clear relationship between the institution and the household. After analysing the aforementioned documents, it was discovered that during the first half of the nineteenth century, the nuclear household dominated the parishes of Kražiai and Užventis. However, the extended family is dominant in the towns of Kolainiai and Pakražantis. The single-person household dominated folwarks and manorial settlements. The relationship between the settlement and the household was significant. Eight types of settlements existed in the parishes of Kražiai and Užventis in the first half of the nineteenth century: the town (*miestas, miasto*), the township (*miestelis, miasteczko, мѣстечко*), the manor (*dvaras, dwór, majątek, имѣние*), folwark (*palivarkas, folwark, фольварк*), the manor village (*bajorkaimis, okolica, околица*), the village (*kai-*

mas, wieś, деревня), behind the wall (*užusienis, zaścianek, застенок*), and the felling (*apyrubė, obręb, обруб*). The smallest household was in the town of Kražiai, while the biggest household was found in the manor estate in Užventis parish.

Keywords: microhistory, historical demography, rural studies, household, Kražiai parish, Užventis parish